

Marek Mariusz Tytko

Pedagodzy kultury: Stefan Szuman, Irena Wojnar, Maurice Debesse – relacje w świetle zachowanych listów i wspomnień

Kultura i Edukacja nr 4, 112-122

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Mariusz Tytko

PEDAGODZY KULTURY: STEFAN SZUMAN, IRENA WOJNAR, MAURICE DEBESSE – RELACJE W ŚWIETLE ZACHOWANYCH LISTÓW I WSPOMIENÍ

W czasie PRL pedagogika kultury była spychana na margines życia naukowego, oficjalnie szerzej nie mogła funkcjonować w obiegu, stąd tym bardziej należy wskazywać na wszelkie te momenty nieoficjalne, które przeczą stereotypowi i ukazują nieformalne spotkania pedagogów kultury w okresie PRL. Niniejszy artykuł odkrywa zupełnie nieznaną kartę z najnowszych dziejów polskiej pedagogiki kultury, której warto się przyjrzeć, tym bardziej że chodzi o trzech profesorów pedagogiki o uznanym dorobku. Tytułowy problem ww. relacji dotąd nie był naświetlony przez żadnego badacza. Tekst niniejszy powstał przy użyciu (uznanej w pedagogice) metody analizy dokumentu¹.

Profesor psychologii pedagogicznej Stefan Szuman² (ur. 2 stycznia 1889 w Toruniu – zm. 16 maja 1972 w Warszawie), dr medycyny, dr filozofii w zakresie pe-

¹ Por. B. Łuczyńska, *Badania historyczne w pedagogice* [w:] *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, S. Palka (red.), Kraków 1998, s. 121–134; por. też: K. Rubacha, *Pedagogika jako nauka* [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Z Kwieciński, B. Śliwerski (red.), Warszawa 2006, t. 1, s. 18–71, bibliogr.

² Na temat S. Szumana jako pedagoga por. m.in.: M.M. Tytko, *Ilustracja książkowa dla dzieci i młodzieży w ujęciu Stefana Szumana. Jej aktualność w epoce multimediów* [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Abstrakty. III Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny Polskich*, J. Gnitecki (red.), Poznań 1998, s. 214–215; idem, *Stefana Szumana pedagogiki aksjologicznej wątki personalistyczne* [w:] *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna teoria wychowania*, F. Adamski (red.), Kraków 1999, Varia CCCXCV, s. 263–268, przyp.; idem, *Bibliografia prac Stefana Szumana* [w:] *Mysł pedagogiczna przełomu wieków (Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 26–27 września 2000 r. z okazji Jubileuszu 600-lecia odnowienia Akademii Krakowskiej i rocznicy 75-lecia utworzenia Katedry Pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim)*, T. Aleksander (red.), Kraków 2001,

dagogiki i psychologii, był jednym z twórców polskiej pedagogiki kultury, a w jej ramach stworzył polską koncepcję wychowania przez sztukę (wychowania estetycznego). W latach 1928–1960 był profesorem na Uniwersytecie Jagiellońskim. Od 1939 r. był członkiem PAU aż do zawieszenia jej działalności (wraz z Romanem Ingardenem nigdy nie uznał jej likwidacji). Jego spuścizna naukowa (rękopisy, maszynopisy) znajduje się obecnie głównie w trzech krakowskich instytucjach: 1) Bibliotece Jagiellońskiej, 2) Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, 3) Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydał m.in. następujące książki z zakresu pedagogiki kultury (wychowania przez sztukę): *Sztuka dziecka*, *O oglądaniu obrazów*, *O kunszcie i istocie poezji lirycznej*, *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, *Natura, osobowość i charakter człowieka*.

Prof. Irena Wojnar (ur. 24 marca 1924), doktorat z estetyki (wychowania estetycznego) uzyskała w 1960 r. na paryskiej Sorbonie, jej promotorem był prof. Sorriou, a recenzentem – prof. Maurice Debesse. Profesor Uniwersytetu Warszawskiego (obecnie już emerytowana), specjalizująca się w wychowaniu estetycznym i wychowaniu przez sztukę. Wydała m.in. następujące książki: *Wychowanie przez sztukę*, *Estetyka i wychowanie*, *Perspektywy wychowawcze sztuki*, *Estetyczna samowiedza człowieka*, *Teoria wychowania estetycznego – zarys problematyki*.

Prof. Maurice Debesse (ur. 1903, zm. 1998) był francuskim pedagogiem i psychologiem, profesorem Uniwersytetu w Strasburgu i profesorem Sorbony w Paryżu, honorowym przewodniczącym Association Mondiale des Sciences de l'Education (Światowego Stowarzyszenia Nauk Pedagogicznych), specjalizował się w psychopedagogice, zajmował się w szczególności problemem rozwoju psychicznego dzieci (zwłaszcza w okresie dojrzewania) w kontekście kulturowym. Dorobek naukowy francuskiego uczonego jest znany polskiemu czytelnikowi, np. takie książki, jak: *Etapy wychowania*, 1952, wyd. pol. 1983, *Rozprawy o wychowaniu* (dzieło wspólne z Gastonem Mialaretem), t. 1–8, wyd. 1967–1978, wyd. pol. 1988, t. 1–2.

Kraków w 1962 r. był miejscem zetknięcia się tych trzech wybitnych postaci, profesorów klasy międzynarodowej. Warto poświęcić temu nieznanemu epizodowi z historii nauki nieco miejsca. Główną rolę w zapoznaniu Stefana Szumana z Mauricem Debesse'em odegrała Irena Wojnar na początku lat sześćdziesiątych XX w. Warto prześledzić (przykładowo) wzajemne relacje S. Szumana oraz I. Wojnar w kontekście M. Debesse'a (epizody).

s. 377–401; idem, *Stefana Szumana pedagogika kultury (próba syntezy)* [w:] *Pedagogika kultury – wychowanie do wyboru wartości*, B. Żurkowski, Kraków 2003, s. 97–104, bibl., przyp.

Trzeba powiedzieć, że wiele lat wcześniej, zanim ówczesna dr Irena Wojnar doprowadziła do bezpośredniego spotkania obydwu ww. uczonych (polskiego i francuskiego), nazwisko Stefana Szumana było znane Maurice'owi Debesse'owi, o czym świadczą źródła archiwalne (zupełnie nieznanne badaczom).

Z informacji w nieznanym (nawet specjalistom), zachowanym w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, liście³ M. Bourrelier do R. Zazzo z dnia 10 grudnia 1956 r., wynika, że to właśnie z polecenia prof. Maurice'a Debesse'a wydawnictwo Editions Bourrelier w Paryżu pragnęło wydać drukiem dzieło S. Szumana pt. *Psychologie de l'enfant* [Psychologia dziecka]. Warto zwrócić uwagę na rok: 1956, a więc data o kilka lat wcześniejsza niż rok osobistego zapoznania ze sobą dwóch profesorów pedagogów: S. Szumana i M. Debesse'a w Krakowie — przez ówczesną dr Irenę Wojnar (początek lat sześćdziesiątych XX w.).

W październiku 2006 r. Irena Wojnar wypowiedziała swoją uwagę *ex post* na temat relacji i kontekstów S. Szumana oraz M. Debesse'a. Autorka napisała m.in.: „(...) moja uwaga (...) wiąże się z bardzo odkrywczym wątkiem badań Stefana Szumana w dziedzinie psychologii wieku dojrzewania, studiami nad młodzieńczą ekspresją literacką w postaci dzienników czy pamiętników. Ten problem był szeroko obecny w studiach z zakresu *psychopédagogie* inspirowanych przez dyskutowaną i pionierską w tamtych czasach książką E. Sprangera *Psychologie des Jugendalters*, 1924. Przypomniane prace Szumana na temat młodzieży pojawiły się jednocześnie z badaniami i publikacjami Maurice'a Debesse: // *La crise d'originalité juvénile*,] 1936, *Comment étudier les adolescents, examen critique des confidences juvéniles*, 1937, czy późniejsze studium pt. *l'Adolescence*, 1943 wielokrotnie wznawiane. Pozwalam sobie na dygresję osobistą, która może zainteresować (...). Profesor Debesse ZNAŁ prace Szumana na podstawie przekazywanych środowisku psychologów komunikatów. Był tymi studiami żywo zainteresowany i w czasie swojej pierwszej podróży do Polski na zaproszenie Polskiej Akademii Nauk prosił o możliwość spotkania z profesorem Szumanem. Było to w Krakowie w 1962 r[.], uczestniczyłam w tym spotkaniu poświęconym m. in. problematyce estetycznych aspektów wieku dojrzewania i wynikającym z niej zobowiązaniom edukacyjnym. Szuman był zainteresowany psychopedagogiczną koncepcją »etapów wychowania« (jest książka M. Debesse'a pod takim właśnie tytułem, w moim przekładzie, Warszawa 1983) i w tym konkretnym punkcie bliskie były poglądy obu profesorów, Debesse'a i Szumana, na co warto zwrócić uwagę (...)»⁴.

³ Archiwum UJ, Spuścizna S. Szumana, D XCIX, jednostka archiwalna 2.

⁴ M.M. Tytko, *Stefana Szumana koncepcja wychowania przez sztukę*, Kraków, 2006, mnps (Arch. UJ, sygn. Prac. Dokt., 2007/048), ibidem: Irena Wojnar, *Ocena rozprawy doktorskiej mgra Marka Mariusza Tytko pt. „Stefana Szumana koncepcja wychowania przez sztukę”, stron 398, s. 5–6* (mnps).

Irena Wojnar w ww. tekście wspomniała postać Maurice'a Debesse w kontekście S. Szumana. Należy jednak sprostować pewną drobną nieścisłość w chronologii, tj. Irena Wojnar zapisała, że (odnośnie) „prace Szumana na temat młodzieży pojawiły się jednocześnie z badaniami i publikacjami Maurice'a Debesse: *La crise d'originalité juvénile*,[,] 1936, *Comment étudier les adolescents, examen critique des confidences juvéniles*, 1937 (...)”. Otóż, trzeba przypomnieć, że prace S. Szumana dotyczące młodzieży (i jej rozwoju) z lat 1926–1935 (wymienione są w *Bibliografii* na końcu niniejszego artykułu) były o wiele lat wcześniejsze niż prace M. Debesse'a z lat 1936–1937 (a nie „jednoczesne” jak napisano). Kto na kogo wpływał (lub: kto na kogo mógł wpływać), zwłaszcza że odnośne artykuły S. Szumana ukazywały się po francusku, niemiecku przed 1936 r., czyli przed datą pojawienia się książek M. Debesse'a (1936, 1937)?

Trzeba dodać, że wzmiankowany przez I. Wojnar problem relacji pomiędzy Debessowską koncepcją „etapów wychowania” a Szumanowską koncepcją wychowania dzieci i młodzieży jest interesującym problemem badawczym, stanowi szczegółowe zagadnienie na osobną pracę (czy artykuł studyjny) z zakresu komparatystyki historycznej (pedagogiki komparatystycznej) w ramach pedagogiki kultury lub w ramach psychopedagogiki kultury. Skoro zadaniem nauki jest badanie prawdy rozumianej jako zgodność poznania z rzeczywistością, bo *veritas est adaequatio rei et intellectus* (prawda jest zgodnością rozumu z rzeczą), to należy trzymać się źródeł i na tej podstawie przeprowadzić rzetelną analitykę komparatystyczną koncepcji ww. profesorów pedagogiki. Jednak chronologiczne pierwszeństwo (według lat druku) S. Szumana przed M. Debessem jest bezsporne.

Pojawia się tu logiczny postulat badawczy. Należałoby w zasadzie sporządzić trzy monograficzne studia porównawcze: 1) Szumanowskiej koncepcji pedagogiki kultury (tudzież psychopedagogiki kultury) i Debessowskiej koncepcji pedagogicznej (kulturowo-wychowawczej), 2) Szumanowskiej koncepcji pedagogiki kultury (koncepcji wychowania estetycznego) i koncepcji wychowania estetycznego autorstwa Ireny Wojnar, 3) koncepcji pedagogicznej (w aspektach kulturowych, estetycznych) M. Debesse'a i odnośnej koncepcji autorstwa Ireny Wojnar. W wyniku takowych badań można by przestudiować przenikanie się motywów badawczych z zakresu pedagogiki kultury (psychopedagogiki kultury) i ich wpływ na współczesną nam postać teorii pedagogicznej (z drugiej połowy XX w. i początku XXI w.) w Polsce. Niewątpliwie te trzy postaci zaznaczyły swoją obecność w polskiej pedagogice ostatnich kilku dziesięcioleci i nadal oddziałują poprzez swoje dzieła na młodsze pokolenia nauczycieli. W pedagogice kultury nie można uciec od historii pedagogiki kultury. Trzeba się zmierzyć z dorobkiem klasyków, ocalić pamięć dla zachowania własnej tożsamości.

W zachowanym⁵ w Archiwum UJ, zupełnie nieznanym badaczom, liście Zygmunta Czernego z dnia 4 maja 1963 r. skierowanym do S. Szumana, zwrócił się tenże Z. Czerny do krakowskiego uczonego z prośbą o podjęcie się roli recenzenta pracy doktorskiej asystentki Alberty Labudy, żony ówczesnego rektora Uniwersytetu Poznańskiego (prof. Gerarda Labudy, historyka), przy czym warto podkreślić, co znamienne, że praca Alberty Labudy, napisana w całości po francusku, dotyczyła tematu z pogranicza literatury pięknej i psychologii. Jej tytuł brzmiał: *Les Thémes de l'adolescence chez André Gide* [Tematy okresu dorastania u André Gide'a]. Nie znaleziono wówczas w całej Polsce osoby umiejaczej francuski i kompetentnej w tej dziedzinie, co dobitnie świadczy o ogólnym poziomie tzw. psychopedagogiki i kulturoznawstwa w PRL. Istotną informacją jednak dla nas jest tu fakt, że na osobę S. Szumana jako na jedyne kompetentnego recenzenta rozprawy autorstwa Alberty Labudy wskazał – jak napisał Zygmunt Czerny – sam Maurice Debesse (pedagog, profesor paryskiej Sorbony), co świadczy o randze krakowskiego uczonego w nauce europejskiej, a szczególnie biorąc – w zakresie nauk z pogranicza: pedagogiki kultury, psychologii, filologii (i kulturoznawstwa).

Stefan Szuman jest autorem recenzji opublikowanej w 1964 r. przez „Ruch Pedagogiczny” (nr 5). Szumanowska recenzja nosi tytuł: *Irena Wojnar – Estetyka i wychowanie*, PWN, 1964. Rzecz jasna, tekst ten stawia w pozytywnym świetle naukowym recenzowaną autorkę (Irenę Wojnar). Trzeba też dopowiedzieć, że Szumanowski tekst pt. *O budzeniu i pogłębianiu wrażliwości młodzieży na sztukę* znalazł się w książce pt. *Wychowanie przez sztukę*, do której teksty wybrała, którą wstępem opatrzyła i którą zredagowała ww. Irena Wojnar (Warszawa 1965). Naukowe związki pomiędzy wspomnianymi dwoma uczonymi zajmującymi się w Polsce teorią wychowania przez sztukę (w ramach pedagogiki kultury), tj. pomiędzy Stefanem Szumanem a Ireną Wojnar – są istotne dla zrozumienia osobistego tonu wspomnień Ireny Wojnar o Stefanie Szumanie.

Jak wynika z nieznannej (nawet specjalistom) korespondencji, zachowanej w Szumanowskiej spuściźnie archiwalnej, Stefan Szuman w liście z dnia 6 marca 1965 r. zawiadomił Redakcję Pedagogiczną Państwowego Zakładu Wydawnictw Szkolnych, że posłał do wglądu napisane „niektóre rozdziały” (przygotowywanej do reedycji) swojej książki pt. *O sztuce i wychowaniu estetycznym* (chodziło o wersję poszerzoną publikacji, która ostatecznie wyszła drukiem w 1969 r.) prof. Stefanowi Morawskiemu oraz dr Irenie Wojnar, co jest przecież faktem znaczącym, skoro krakowski profesor, twórca polskiej szkoły wychowania przez sztukę, uważał

⁵ Archiwum UJ, Spuścizna S. Szumana, D XCIX, jednostka archiwalna 2.

młodsza od siebie o 35 lat ówczesną (świeżo powołaną) docent UW Irenę Wojnar za eksperta w sprawach wychowania przez sztukę.

W dniu 21 kwietnia 1965 r. S. Szuman napisał pewien list, nieznaną dotąd badaczom, niepublikowany. List ten zachowany⁶ w Archiwum UJ (w spuściznie Szumanowskiej) – nie został przez archivistkę porządkującą tę spuściznę nawet rozpoznany odnośnie do imienia i nazwiska adresata (adresat figuruje pod N.N., czyli jako anonim). Jednak, zdaniem autora niniejszego artykułu, jest to bezspornie list autorstwa S. Szumana do ówczesnej doc. dr Ireny Wojnar (list datowany na dzień 21 kwietnia 1965 r.). Należy go tu zacytować publicznie jako przyczynek dla historii polskiej pedagogiki kultury (świadczący o żywej wymianie myśli pedagogicznej w obiegu nieformalnym, prywatnym w PRL). List jest pisany obcą ręką (zapewne ręką Zofii Szuman, tj. ręką żony prof. Stefana Szumana), lecz z treści i własnoręcznego podpisu jasno wynika, że chodzi o osobistą korespondencję tegoż krakowskiego uczonego do doc. Ireny Wojnar. Poniżej zacytowano ów nieznaną list uczonego do (jak zaznaczono) „Pani Ireny”, brzmiący następująco:

„Rad jestem, że moja opinia o Pani dorobku naukowym mogła mieć jakąś wagę w przyznaniu Pani tytułu i stanowiska docenta. Pani wkład do opracowania teorii i praktyki wychowania estetycznego w Polsce jest bardzo istotny[,] m. in. z tego powodu, że nawiązuje Pani do estetyki francuskiej i angielskiej, u nas dotąd mało znanej i niedocenionej. Życzę więc dalszego powodzenia w pracy naukowej i estetyczno[-]wychowawczej. Od kilku miesięcy będę się z opracowaniem na nowo niektórych zagadnień sztuki i jej oddziaływania na ludzi. Dochodzę do ujęć zbliżonych do tych, jakie St[efan] ⁷. Morawski wyraził w konkluzjach swojej pracy »O wartości Estetycznej«. Niestety[,] w Krakowie nie mogę zdobyć czy wypożyczyć prac cytowanych przez pf. [Stefana] Morawskiego oraz innych bardzo mi potrzebnych książek. // Byłbym więc bardzo wdzięczny, gdyby Pani [tj. doc. Irena Wojnar — dop. M.M.T.] podjęła się łaskawie trudu dowiedzenia się, gdzie w Warszawie na Uniwersytecie, czy też w innych bibliotekach mógłbym bezpośrednio, lub za Pani pośrednictwem zamówić i wypożyczyć na 4 tygodnie następujące książki: // a) Eliseo Vivas and Murray Krieger: »The Problems of Esthetics«, New York 1953[;] // b) Susanne Langer[:] Feeling and Form« 1953[;] // c) Rudolf Arnheim »Art and Visual Perception« (University of California, 1954[;]) // d) Raymond Bayer »Traité d' esthetique[«], 1956[.]

⁶ Archiwum UJ, Spuścizna S. Szumana, D XCIX, jednostka archiwalna 3. Listy nierozpoznane (N. N.).

⁷ Zamiast skrótu „St” [Stefan], być może jest to skrót „pf” = profesor. Litera bardzo trudna do odczytania (wężyk).

Na razie jestem pochłonięty a także przemęczony moją pracą. Ponieważ (...) [słowo nieczytelne] potrzebne są mi rozmaite już zgromadzone materiały, więc chyba nierychło będziemy [mogli] wyjechać z Krakowa. // Dziękujemy za piękną kartkę świąteczną. Serdecznie pozdrawiamy i prosimy o nas pamiętać, gdy będzie Pani w Krakowie. // Przy sposobności proszę pięknie pozdrowić ode mnie pf. [Stefana] Morawskiego // Stefan Szuman”⁸.

Tak więc owo końcowe pozdrowienie prof. Stefana Szumana, skierowane do ówczesnej doc. dr Ireny Wojnar: „proszę o nas pamiętać, gdy będzie Pani w Krakowie” w liście z dnia 21 kwietnia 1965, brzmi jako wyraz woli podtrzymywania kontaktu z bliską osobą, sobie znaną i cenioną.

Podsumowując krótko, należy stwierdzić, że kontakty S. Szumana, M. Debesse’a oraz I. Wojnar są faktem historycznym, a relacje pomiędzy ich koncepcjami powinno się zbadać dla zrozumienia pewnych wątków we współczesnej pedagogice kultury i dla szerszego rozeznania historycznego, aby poprzez to zrozumienie móc dalej wypracowywać adekwatną teorię kulturowo-wychowawczą, respektującą wyniki badań psychopedagogicznych nad młodzieżą.

Pedagogika kultury, która na przełomie tysiącleci przeżywa swoje odnowienie i rozwój, nie powinna zapominać o własnej historii (nieznanej albo zapoznanej) i z dziejów myśli pedagogiczno-kulturowej wyciągać wnioski dla czasów obecnych i przyszłych. Stąd tak ważne są źródłowe badania podstawowe z zakresu historii teorii pedagogiki kultury, badania dogłębne, wieloletnie, które są wyzwaniem dla środowiska naukowego pedagogów w Polsce.

LITERATURA:

Źródła archiwalne:

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Spuścizna archiwalna Stefana Szumana, sygn. XCIX (cztery jednostki aktowe).

Biblioteka Jagiellońska, Spuścizna Stefana Szumana, Dział Rękopisów (przybytek 62/97 – przybytek 119/97).

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Spuścizna S. Szumana, sygn K-III-96 (222 jednostek aktowych).

⁸ Archiwum UJ, Spuścizna S. Szumana, D XCIX, jednostka archiwalna 3. Listy nierozpoznane (N.N.).

Bibliografia (wybór):

- Debesse M., *Etapy wychowania*, tłum. I. Wojnar, Warszawa 1983.
- Debesse M., Mialaret G., *Rozprawy o wychowaniu*, t. 1–2, Warszawa 1988.
- Łuczyńska B., *Badania historyczne w pedagogice* [w:] *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, pod redakcją Stanisława Palki, Kraków 1998, s. 121–134, bibliogr.
- Rubacha K., *Pedagogika jako nauka* [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), Warszawa 2006, t. 1, s. 18–71, bibliogr.
- Szuman S., *O źródłach i możliwościach psychicznego zbliżenia się do młodzieży*, „Szkoła Powszechna” 1936, r. 7, z. 2, s. 81–92.
- Szuman S., *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*, skład główny Książnica – Atlas, druk. Drukarnia p.f. „Jan Cotty”, Warszawa 1927, Komisja Pedagogiczna Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Oddział Psychologii Pedagogicznej nr 10, s. nlb. 6, 224, tabl. 48, kol. tabl. VIII, nlb. 2.
- Szuman S., *Badania nad rozwojem apercpcji i reprodukcji prostych kształtów u dzieci*, wyd. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, z zasiłkiem Ministerstwa Wyznań Rel[igijnych]. i Oświecenia Publ[icznego]. Skład główny w księgarni Fiszerza i Majewskiego w Poznaniu, druk. odbito w Drukarni Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1927, seria: „Prace Komisji Filozoficznej”, T. 2, s. nlb. 2, 95, nlb. 1, przypisy, tabl.
- Szuman S., *Przygotowanie umysłowości zawodowej młodzieży szkolnej*, „Szkoła Zawodowa” 1928, r. 3, [część pierwsza artykułu:] zeszyt 5, s. 97–106, [część druga artykułu:] *Przygotowanie umysłowości zawodowej młodzieży szkolnej (Dokończenie)*, z. 6, s. 121–124.
- Szuman S., *Zmiany duchowe u młodzieży w wieku przelomowym*, Poznań [ok. 1928] [mylnie datowany na: 1926], s. 20.
- Szuman S., *Znaczenie dzienników młodzieży jako źródła poznania jej psychiki oraz metoda korzystania z tego źródła opracowania materiałów*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1930, r. 2, nr 1, z dnia 1 stycznia 1930, s. 107–132, bibliogr. na s. 27, *Zusammenfassung*.
- Szuman S., *Wstęp do psychologii pedagogicznej — Wg wykładów Stefana Szumana [1]. [2]. 3-ci trymestr*, wyd. Zrzeszenie Nauczycieli Urlopowanych na Studja pedagogiczne przy U.J., Kraków 1930, s. 2 nlb., s. 50 + s. nlb. 2, s. 23.
- Szuman [S.], *Wykłady Szumana z zakresu „Wstęp do psychologii pedagogicznej”*, powieliło Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa U.J., nakład: Zrzeszenie U[rlopowanych] N[auczycieli na studia], Kraków [ok. 1930], s. 50.
- Szuman S., *O aktach i czynnościach myślenia i ich stosunku do inteligencji*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1931, t. 9, nr 1, s. 1–36, bibliogr.
- Szuman S., *Badania nad rozwojem rozumienia obrazów o symbolicznej treści u dzieci i młodzieży*, nakł. Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, Wydawnictwo Naukowego Towa-

- rzystwa Pedagogicznego, skład główny Książnica – Atlas, Warszawa, Lwów, druk. Drukarnia Pawła Mitreği w Cieszynie, Kraków 1931, s. VI, 130, 1 nlb., 2 plansze.
- Szuman S., *Badania nad rozwojem rozumienia obrazów o symbolicznej treści u dzieci i młodzieży* (*Recherches sur le développement progressif de la compréhension des images symboliques chez les enfants et les adolescents des deux sexes*), Książnica - Atlas, Warszawa 1931. *Résumé*, „Bulletin International de la Société Scientifique de Pédagogie”, vol. I, fasc. II, [1931], s. 114–144, il. tabl. 1.
- Szuman S., *Badania nad wzruszeniem egzaminowem i jego wpływem na sprawność umysłową w czasie egzaminu*, „Polskie Archiwum Psychologii”, t. 5: 1932, nr 4, s. 377–397, *Zusammenfassung*.
- Szuman S., *Rozwój młodzieńczego idealizmu*, „Chowanna”, r. 4: 1932, zeszyt 1–4, s. 43–73.
- Szuman S., Pieter J., Weryński H., ks., *Psychologia światopoglądu młodzieży. Idealizm, filozofia, religia. Oprac. na podstawie dzienników młodzieży*, wyd. Wydawnictwo Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego, nakł. Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne. Z zasiłku Funduszu Kultury Narodowej, skład główny Książnica – Atlas, Warszawa, Lwów, druk. Drukarnia Pawła Mitreği w Cieszynie, Kraków 1933, s. VIII, 1 nlb., 474, nlb. 2. [Zawiera nast. teksty S. Szumana: *Przedmowa*, s. III–VIII, *Psychologia młodzieńczego idealizmu*, s. 1–211].
- Szuman S., *Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży*, [w:] *Encyklopedia wychowania*, t. 1, *Wychowanie*, część pierwsza [Warszawa 1934], zeszyty 4 i 5, wyd. „Nasza Księgarnia” Związku Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa 1933, s. 231–274, tabl. 2, bibliogr. na s. 274.
- Szuman S., *Światopoglądowe cierpienia młodzieży*, „Kultura i Wychowanie” 1933/1934, r. 1, zeszyt 1, s. 30–46.
- Szuman S., Skowron S., *Organizm a życie psychiczne*, nakł. „Nasza Księgarnia” Spółka Akcyjna Związku Nauczycielstwa Polskiego, druk. „Nasza Drukarnia”, Warszawa 1934, seria: Biblioteka Dzieł Pedagogicznych, r. 9: 1934, nr 45 i 46, s. 424, tabl. 1, ilustr., skorowidz.
- Szuman S., *Psychologia idealizmu młodzieży jako punktu wyjścia samodzielnej postawy moralnej wobec życia* [w:] *Sily moralne wspólne wszystkim ludziom, ich źródła i rozwój przez wychowanie. Praca zbiorowa*, wyd. Komitet Organizacyjny VI-ego Międzynarodowego Kongresu Wychowania Moralnego Kraków, skład główny „Biblioteka Polska”, Bydgoszcz 1934, s. 213–220.
- Szuman S., *Instynkty u człowieka*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1934, r. 6, nr 1, s. 1–27.
- Szuman S., *La fonction intermédiaire et préservatrice de la famille dans le rapport de l'enfant au monde. Section I. q[uestion]. 1* [w:] *Communications présentées au 5 – e Congrès International d'éducation familiale. Bruxelles 31 Juillet – 4 Août 1935*, [ed.] Comité Polonaise de l'organisation du V – me Congrès International d'éducation familiale, impri-

merie M. Garsiński, skład Tow[arzystwa]. Kultury i Oświaty, Nasza Księgarnia, Varsovie, Warszawa 1935, s. 27–41.

Szuman S., *Lebensbejahung als psychologisches und pädagogisches Problem*, „Internationale Zeitschrift für Erziehung. International Education Review. Revue Internationale de Pédagogie”, Berlin, Jahrgang 4: 1935, Heft 3, s. 178–189.

Szuman S., *Die Psychologie des jugendlichen Idealismus*, aus dem Französischen übersetzt von Otto Tumlirz, „Zeitschrift für die Jugendkunde”, Jahrgang fünfter (= vol. 5): Jahresband 1935, S[eiten]. 158–164.

Szuman S., *Rozwój myślenia u dzieci w wieku szkolnym*, wyd. i druk. Książnica – Atlas, Zjedn. Zakł. Kartogr. T.N.S.W., Lwów–Warszawa [1938], seria: Biblioteka Pedagogiczno-Dydaktyczna, nr 17, s. 250.

Szuman S., *Rozwój pytań dziecka. Badania nad rozwojem umysłowości dziecka na tle jego pytań*, wyd. Nasza Księgarnia Spółka Akcyjna Związku Nauczycielstwa Polskiego, druk. „Nasza Drukarnia”, Warszawa–Wilno–Lublin 1939 [1938], seria: Biblioteka Dzieł Pedagogicznych, r. 13: 1939, nr 62–63, s. 392.

Szuman S., *O sztuce i istocie poezji lirycznej*, wyd. Poligrafika, druk. Państwowe Toruńskie Zakłady Graficzne – Toruń, Łódź–Toruń 1948, seria: Monografie Literackie Poligrafiki (seria B), s. 292, 1 nlb.

Szuman S., *O oglądaniu obrazów. Z 27 tablicami poza tekstem*, wyd. Instytut Wydawniczy „Sztuka” Spółdzielnia z Odp. Udz., Warszawa 1948, seria: *Z zagadnień sztuki*, t. 2, s. 135 [136], 1 [2] nlb., bibliogr., tabl. 27.

Szuman S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, wyd. 1, wyd. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962, s. 351, 1 nlb., ryc. 42, tabl. 16, nuty. [Następnie jeszcze trzy wydania: wyd. 2 rozsz., zm.: 1969, wyd. 3: 1975, wyd. 4: 1990].

Szuman S., *Irena Wojnar – Estetyka i wychowanie*, PWN, 1964, [nadtytuł:] *Recenzje i sprawozdania z książek*, „Ruch Pedagogiczny”, r. 38 (6): 1964, nr 5, s. 79–82.

Tytko M.M., *Ilustracja książkowa dla dzieci i młodzieży w ujęciu Stefana Szumana. Jej aktualność w epoce multimediiów* [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Abstrakty. III Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny Polskich*, J. Gnitecki (red.), Poznań 1998, s. 214–215.

Tytko M.M., *Stefana Szumana pedagogiki aksjologicznej wątki personalistyczne* [w:] *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna teoria wychowania*, F. Adamski (red.), Kraków 1999, Varia CCCXCV, s. 263–268, przypisy.

Tytko M.M., *Bibliografia prac Stefana Szumana* [w:] *Myśl pedagogiczna przełomu wieków (Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 26–27 września 2000 r. z okazji Jubileuszu 600-lecia odnowienia Akademii Krakowskiej i Rocznicy 75-lecia utworzenia Katedry Pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim)* T. Aleksander (red.), Kraków 2001, s. 377–401.

- Tytko M.M., *Stefana Szumana pedagogika kultury (próba syntezy)* [w:] *Pedagogika kultury – wychowanie do wyboru wartości*, B. Żurakowski (red.), Kraków 2003, s. 97–104, bibl., przyp.
- Tytko M.M., *Stefana Szumana koncepcja wychowania przez sztukę*, Kraków 2006, s. 398, bibl. przyp. [mnpś w Archiwum UJ; Prace doktorskie, sygn. 2007/048].
- Wojnar I. (wybór, wstęp i redakcja), *Wychowanie przez sztukę*, Warszawa 1965, s. 375, 5 nlb., przyp., il., biogr.
- Wojnar I., *Estetyczna samowiedza człowieka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 241, 3 nlb.
- Wojnar I., *Estetyka i wychowanie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, s. 365, 2 nlb., przypisy, bibliogr.⁹ [nast. wyd. 2: 1970].
- Wojnar I., *Nauczyciel i wychowanie estetyczne*, Warszawa 1968, s. 147, nlb. 1, il., bibliogr.
- Wojnar I., *Perspektywy wychowawcze sztuki*, przedmowa B. Suchodolski, Warszawa 1966, s. 272, 2 nlb., il., bibliogr. [na s. 261–267], przypisy, indeks.
- Wojnar I., *Teoria wychowania estetycznego – zarys problematyki*, wydanie drugie, zmienione, Warszawa 1980, s. 297, 3 nlb., przypisy, *Contents, Table des matières, Soderżanije*.

SUMMARY

The article describes relations between three pedagogues of culture (educationists of culture): Stefan Szuman, Maurice Debesse and Irena Wojnar, who met together in 1964 year in Cracow. This text is based on archival sources from Jagiellonian University. Conceptions of these culture educationists (pedagogues of culture) should be compared in three pedagogical monographies.

⁹ Praca ukazała się także w językach obcych, w wersji francuskiej: *Esthétique et Pédagogie*, Paris 1963, w wersji hiszpańskiej: *Estetica y Pedagogia*, Mexico 1967, w wersji włoskiej: *Estetica e Pedagogia*, Firenze (Florence), w wersji rosyjskiej: *Estetika i wospitanije*, Moskwa. Według informacji autorki zawartej w: I. Wojnar, *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1970 (copyright), s. 273.